

Турянський Ю.І.,
доктор економічних наук,
член Науково-консультативної ради
Конституційного Суду України

УДК 340.12: 342.726

DOI https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.1.5

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Інститут прав людини трансформується як і всі соціальні та правові явища. Універсальність та невід'ємність прав людини передбачає потребу особливого акценту в наукових дослідженнях на трансформаційних змінах цих категорій. Наукова спільнота вже достатньо давно погодила потребу наукового трактування «четвертого» покоління прав людини. До нього серед інших входять також соматичні права, тобто ті, які пов'язані з можливістю людини розпоряджатися своїм тілом та органами. Проте виникає питання про сутність соматичних прав, їх перелік, узгодженість із системою інших прав людини. На рівні юридичної науки проблеми соматичних прав розглядають опосередковано. Вказане автор пов'язує в першу чергу з моральною дискусивністю таких прав, її новизною та умовною складністю дослідження, оскільки їх правовий аналіз потребує поєднання не тільки юридичних, але й певних біотехнічних і медичних категорій.

Питання генезису прав людини розглядали науковці як із погляду теорії, так і філософії права, зокрема С. Головатий, І. Жаровська, Ю. Бисага, П. Рабінович, С. Сливка, С. Стеценко, О. Скакун, В. Ковальчук та багато інших. Проте комплексного правового аналізу таких прав до сьогодні подано не було. Також не розглядалося питання передумов чи факторів становлення та розвитку соматичних прав людини.

Метою статті є аналіз передумов становлення соматичних прав людини.

На думку автора, спонукальними факторами (передумовами) появи та подальшого розвитку прав людини нового покоління, які зумовлені розвитком медицини та біотехнологій та пов'язані з можливостями людини розпоряджатися своїм тілом та органами, є такі:

1. Науково-технічний прогрес. Глобалізація освітнього простору, технічних знань, інформатизація всіх сфер життя пришвидшила обмін інформацією, яка стала основним джерелом суспільного розвитку науки. Саме відсутність обмеження територіальним і мовним середовищем призвела до стрімкого зростання наукових винаходів. Багато з них несуть особливу користь для людства та окремої особи. «Історичний досвід свідчить, що технічне панування над простором, часом і матерією зростає безмежно вже не завдяки випадковим, окремим відкриттям, а шляхом застосування планомірної праці, у межах якої саме відкриття стає методичним і досяжним. Науково-технічний прогрес є поро-

дженням потреб сучасного господарського життя, має власну внутрішню динаміку, підпорядкований плановій дисципліні та інституціолізований законодавчими актами державного регулювання. Тому НТП слід розглядати як систему, яка охоплює три взаємопов'язані підсистеми: науку, техніку, виробництво, а сам процес прогресу, перетворення – як закономірний стан розвитку системи» [1, с. 205]

Характерною рисою нинішнього етапу науково-технічного прогресу є те, що передбачити вектор розвитку новітніх явищ, які ним породжені, не можливо. «Створивши всесвітні комунікаційні мережі, людина остаточно перетворила себе в частину чогось більшого, ніж вона сама. Що б не говорили про нові технології, єдині ринки і системні кризи, головною прикметою нового часу потрібно вважати таке положення: сучасна людина створила занадто складний для себе, для своїх інтелектуальних можливостей світ і тому більше не може ясно усвідомлювати й ефективно пророкувати напрям свого розвитку. Інша справа, що потрібно знайти шляхи і механізми оптимального і розумного регулювання явищ науково-технічного прогресу. Вирішальним є те, чи є на це громадська воля, чи може суспільство дійти консенсусу як у регіональному, так і в глобальному масштабі» [2, с. 116].

Науково-технічний прогрес впливає на виробництво, міждержавну політику, економічний складник суспільного життя, також здійснює вплив і на людину. Особливо розвиток нових можливостей пов'язаний із людською тілесністю і спричинений прогресом таких наукових галузей як медицина, біологія, хімія, генетика, фармакологія, психологія. Вони надають додаткові можливості для людини – продовжити життя, якісне лікування, додаткові можливості подолання хвороб, які століттями вважалися невиліковним. Особа отримала широкий вибір – додаткові новітні репродуктивні технології при безплідді, трансплантація органів людини, збереження індивідуального генного типу, вибір характеристик новонародженої особи, можливість стати генетичними батьками через багато років після фізичної смерті тіла людини, кріоконсервація органів особи після смерті як можливий засіб майбутнього відновлення життя, клонування тощо. Всі ці можливості біомедичного характеру тягнуть за собою нагальну потребу правового регулювання Найгіршу дію, які можуть зробити держави, – це замовчування проблеми. Цивілізовані народи мають визначитися з новітніми можливостями шляхом їх заборони чи

державного імплементації. Не контрольованість процесу з боку права не зупинить науково-технічного прогресу, проте може призвести до краху людської цивілізації.

2. *Міжкомплементарність наукових досліджень*. Наука не розвивається виключно в межах певної наукової галузі. Поєднання кількох галузей знань дозволяє пришвидшувати здобуття нових результатів і вказує на їх ефективність. Вказане стосується гуманітарних і технічних напрямів, саме така міжкомплементарність є корисною для отримання додаткових знань. Соматичні права є наслідком комплементарних наукових досліджень.

Правове дослідження біоетики є однією з тенденцій розвитку сучасного права. Натепер у теорії використовуються такі поняття: «біо-юриспруденція», «біоправо» (лат. *Bios* – життя, *iurisprudentia* – правознавство). На пострадянському просторі першими дослідниками питань, пов'язаних із біоправом, є польські та українські юристи, зокрема Р. Токарчик, С. Стеценко та інші, які представляють поняття, предмет дослідження та систему біоправа в форматі, притаманному романо-германському правовому мисленню. Біоправо є новітньою науково-правовою теорією, в основу якої покладено прийняття людського життя в якості біо-соціальної цінності, а мета її полягає в тому, щоб правовими засобами захистити життя людини в умовах інтенсивного розвитку біології і медицини [3; 4].

Одним із розділів біоправа в якості правової науки є права соматологія (грец. *Soma* – тіло), яка досліджує основоположні питання, пов'язані з тілом людини, зокрема трансплантацію органів (трансплантологію), стерилізацію і кастрацію. «Правова соматологія вивчає питання психіатрії та статі, зокрема питання зміни статі. Іншими словами, правова соматологія вивчає систему соматичних прав людини і проблеми їх визнання, охорони і захисту» [5, с. 15].

3. *Зміна суспільної психології*. Першочергово змінюється суспільна позиція щодо індивідуальності. Людина вже не сприймається істотою колективною. Ідея рівності та свободи спричинила глобальну трансформацію ідеології суспільних і державницьких процесів. Як вказує Г. Йонас, «уявлення про соматичні права людини викликає ідею індивідуальних прав («Моє тіло – моє діло»), що відповідає антропології лібертаризму. Тим самим відкидається прийняття людиною спільності з іншими людьми (друге і третє покоління прав людини). В результаті в ситуації можливої радикальної трансформації природи людини формується новий аспект свободи – це індивідуальна відповідальність за майбутнє власного виду» [6].

Вказана ідеологія має невизначену майбутню реальність, оскільки «кількісні критерії міри свободи (широта вибору) вступають у протиріччя з якісними критеріями (досягаються результати)» [7, с. 221]. Недоліком нової ідеології є відсутність міри, оскільки індивідуальність домінує над всіма іншими правовими та моральними критеріями. Одним із негативних пророкованих результатів є можлива ситуація дисбалансу між свободою та відповідальністю. Права

людини – це не тільки її можливості, але й пов'язані з правами обов'язки. Широта новітнього вибору за відсутності відповідальності може спричинити глобальний колапс. Не можна стверджувати, що це необмежувальна цінність, оскільки за її необдуманого використання можлива зміна природи всього людського – появи клонів із правовим статусом, відмова людства від продовження роду, модифікація людської тілесності аж до зміни природності людського начала, поява віртуальної кіберістоти, інші жахіття, які можна передбачити трансгуманістичним сценарієм розвитку людства.

Поряд із цим доктрина трансгуманізму, яка прокує до обмеження індивідуальної свободи заради гіпотетичних майбутніх ідеалів, також не відповідає правовим стандартам розвинутого суспільства. Відхилення до ідеї крайнощів не є допустимим варіантом, однак знаходження «золотої середини» передбачає особливу складність, тому що сфера дотику є занадто вузькою. Право, публічні інституції та правова політика повинні визначити вектор розвитку нового покоління соматичних прав. Для цього необхідним є не тільки загально стратегічний вектор розвитку новітніх технологій, але й скрупульозна увага до кожного права з групи соматичних, чітка вказівка на прийнятності чи несприйнятті можливостей, які надаються людству глобальними технологічними трансформаціями.

У зв'язку з цим слід з обережністю сприймати твердження, що конвергентні технології – провідний засіб забезпечення майбутнього для людства. Виявлене протиріччя цілей і засобів обумовлює необхідність пошуку третього шляху, який передбачає посилення відповідальності людини за власне майбутнє, збереження його еволюційно біологічної визначеності і максимальну реалізацію соматичних прав. В. Долін вважає, що оптимальним шляхом у пошуку оптимальної політико-правової ідеології є помірний біоконсерватизм, який поділяє стурбованість трансгуманізму за майбутнє людства. Розуміння свободи в такому випадку відповідає центральному принципу «соціологічної теорії соматичних прав»: «... кожна людина має право розпоряджатися своїм тілом на власний розсуд ..., якщо здійснення цього права не порушує важливіших прав і законних інтересів інших осіб» [8, с. 98–100].

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що свобода людини в антропології помірною біоконсерватизму обмежується лише добровільною відмовою від використання технологій, потенційно небезпечних для майбутнього людства як біологічного виду. Як мотивує В. Долін вже в іншій науковій праці, «добровільне самообмеження багатьох людей може бути підкріплене законодавчою заборонаю застосування окремих технологій, актуальна або потенційна небезпека яких визнана суспільством (наприклад, мораторій на клонування людини). Ця інтерпретація свободи об'єднує уявлення лібералізму (індивідуалістична трактування прав та свобод людини) і комунітаризму (врахування індивідом майбутнього власного виду). У праксеологічному аспекті подібний підхід – навіть

з урахуванням подвійних обмежень – дозволяє зберегти багато соматичних прав людини [9, с. 15].

4. *Корекція морально-етичних норм.* Відомий філософ Ч. Тейлор мотивує зміну моральних основ суспільства, вказуючи, що моральний світ людей модерної епохи суттєво відрізняється від світу минулих цивілізацій. Він так мотивує цю зміну: «Говорити про універсальні, природні або людські права означає пов'язувати повагу до людського життя й недоторканності з поняттям автономії. Це означає бачити людей як дієвих співучасників у встановленні та забезпеченні тієї поваги, яка їм належить, це вияв центральної риси сучасного західного морального світогляду. Така зміна форми природно узгоджується зі зміною змісту уявлення про те, що означає когось поважати. У центрі цього уявлення опиняється автономія. Таким чином, локіанська трійця природних прав включає право на свободу. Для нас істотною рисою поваги до особистості є повага до моральної автономії особи. Із розвитком післяромантичного поняття індивідуальних відмінностей цей принцип поширюється на вимоги надавати людям свободу розвитку їхньої особистості на їх власний розсуд, хоч би якими неприйнятними для нас і навіть несумісними з нашим моральним уявленням здавалися їхні погляди» [10, с. 25].

Моральна зміна норм суспільства зумовила можливість появи норм, які проявляються залежно від вибору особи, саме людина стає моральним орієнтиром власної поведінки. У такому середовищі соматичні права як можливості індивідуального вибору знайшли прийнятну основу для розвитку, оскільки вони є правами тілесної, фізичної свободи людини. Ця свобода виражається у праві людини розпоряджатися своїм тілом на власний розсуд незалежно від будь-якої волі. Чим обмежується свобода, чи можливо вона є абсолютною? Первинно вона обмежується свободою (простором) іншої людини. Реалізація соматичних прав здійснюється в рамках властивих конкретній особистості морально-духовних цінностей і фізико-психічних потреб, особливостей людського організму. Реалізація соматичного права однією людиною не повинна порушувати основні, найбільш значущі (які превалюють) права і законні інтереси інших людей.

Виникає питання – чи норми моралі як певні імперативи можуть бути безапеляційними аксіомами для суспільства? Що робити в тому випадку, якщо індивідуальна моральна свобода людини не порушує прав чи законних інтересів іншої особи, проте входить у конфлікт із моральними (часто релігійними) постулатами певного суспільства. Відповідь в умовах сучасного глобалізованого суспільства не може бути однозначною. Ще з десятирок років тому принцип порушення норм моралі видавався неприпустим, нині такої категоричності не існує. Однак однозначної відповіді немає. Індивідуальна та суспільна моральність має шукати компроміс. Залежно від окремого казусу, сутності соматичного права, рівня імплементації морально-релігійних норм у суспільну свідомість та правову систему

відповідь на переваги одного чи іншого соціального явища є різною. В будь-якому цивілізованому суспільстві має переважати толерантність, повинен бути присутнім діалогічний дискурс, що дозволяє продемонструвати наявність думок, багатоаспектність поставленої проблеми, здатність оцінити сутність нашого часу, що в свою чергу зможе надати особистості вченого нової значущості або навіть змусить його прийняти нові рішення.

На думку автора, іншою тенденцією розвитку моральності, окрім її індивідуалізації, є поступальність. Нині сфера релігії та моралі також модифікуються, нехай і не такими значними темпами, проте корегуються відповідно до вимог часу та розвитку наукової думки. Для цієї сфери, як і для правової, соматичні можливості людини є викликом, на який вони потребують відповіді. «У процесі формування громадянського суспільства виникає потреба змін у правовому світогляді» [11, с. 45].

Можна зробити висновок, що спонукальними факторами появи та подальшого розвитку прав людини нового покоління, які зумовлені розвитком медицини та біотехнологій та пов'язані з можливостями людини розпоряджатися своїм тілом та органами, є науково технічний прогрес, міжкомплементарність наукових досліджень, зміна суспільної психології та корекція морально-етичних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилук В.Т. Системний характер науково-технічного прогресу. *Економіка і регіон.* 2012. № 4. С. 204–209.
2. Володін П.В. Науково-технічний прогрес як об'єкт соціально-філософського дискурсу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2013. Вип. 52. С. 115–124.
3. Стеценко С.Г. Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень. *Публічне право* № 3(11), 2013. С. 260.
4. Мережко О. Біоюриспруденція – новий напрям у сучасній науці права. *Юридичний журнал.* 2008. № 1(67). С. 135.
5. Гамбарян А. Перспективи розвитку правоповедення і біоетики в 21 столітті, система біоправа. *Нравственные проблемы биомедицины. Материалы республиканской научной конференции.* Ереван, ред. РАУ. 2017. С. 11–26 (на арм).
6. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. М. : Айрис-пресс. 2004. 480 с.
7. Алексеев С.С. (ред.) Права человека : энцикл. слов. / отв. ред. С.С. Алексеев. М. : Норма : ИНФРА-М. 2016. 656 с.
8. Долин В.А. Конвергенция человека и новейших технологий: подход умеренного биоконсерватизма. *Вестн. Том. ун-та. Философия. Социология. Политология.* 2017. № 38. С. 95–103.
9. Долин В.А. Концепт «Четвертое поколение прав человека»: опыт философско-антропологического обоснования *Науч. ежегодник Ин-та философии и права Урал. отд-ния Рос. акад. наук,* 2018. Т. 18, вып. 4. С. 7–20.
10. Тейлор Ч. Джерела себе / Пер. з англ. 2005. 696 с.
11. Жаровська І.М. Державна влада: правові категорії. Львів : Вид. ЛКА, 2012. 196 с.

Турянський Ю.І. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проведено аналіз передумов становлення та розвитку соматичних прав як прав «четвертого» покоління прав людини. Спонукальними факторами появи та подальшого розвитку прав людини нового покоління, які зумовлені розвитком медицини та біотехнологій і пов'язані з можливостями людини розпоряджатися своїм тілом та органами, є науково технічний прогрес, міжкомплементарність наукових досліджень, зміна суспільної психології та корекція морально-етичних норм.

Вказано, що глобалізація освітнього простору, технічних знань, інформатизація всіх сфер життя пришвидшила обмін інформацією, яка стала основним джерелом суспільного розвитку науки. Відсутність її обмеження територіальним та мовним середовищем призвела до стрімкого зростання наукових винаходів. Багато з них несуть особливу користь для людства та окремої особи. На сьогодні наука не розвивається виключно в межах певної наукової галузі. Поєднання декількох галузей знань дозволяє пришвидшувати здобуття нових результатів і вказує на їх ефективність. Вказане стосується гуманітарних і технічних напрямів, оскільки саме така міжкомплементарність є корисною для отримання додаткових знань. Соматичні права є наслідком комплементарних наукових досліджень, прикладом цього є біоюриспруденція.

Поряд із цим доктрина трансгуманізму, що провокує до обмеження індивідуальної свободи заради гіпотетичних майбутніх ідеалів, також не відповідає правовим стандартам розвинутого суспільства. Відхилення до ідеї крайнощів не є допустимим варіантом, однак знаходження «золотої середини» передбачає особливу складність, тому що сфера дотику є занадто вузькою. Право, публічні інституції та правова політика повинна визначити вектор розвитку нового покоління соматичних прав. Для цього необхідним є не тільки загально стратегічний вектор розвитку новітніх технологій, але й скрупульозна увага до кожного права з групи соматичних, чітка вказівка на прийнятності чи несприйнятті можливостей, які надаються людству глобальними технологічними трансформаціями.

Доведено, що моральна зміна норм суспільства зумовила можливість появи норм, які проявляються залежно від вибору самої особи, тобто людина стає моральним орієнтиром власної поведінки. У такому середовищі соматичні права як можливості індивідуального вибору знайшли прийнятну основу для розвитку, оскільки вони є правами тілесної, фізичної свободи людини, яка виражається в праві людини розпоряджатися своїм тілом на власний розсуд незалежно від будь-якої волі.

Ключові слова: соматичні права, мораль, право, трансгуманізм, «четверте» покоління прав людини.

Turianskyi Yu.I. PREREQUISITES OF THE ORIGIN AND FORMATION OF THE SOMATIC HUMAN RIGHTS

The article analyzes the preconditions for the formation and development of somatic rights as the rights of the “fourth” generation of human rights. The driving factors for the emergence and further development of human rights in the new generation, which are driven by the development of medicine and biotechnology and are linked to human capacity to dispose of their bodies and organs, are: scientific and technological progress, complementarity of scientific research, change in social psychology and correction of moral and ethical norms.

It is stated that the globalization of the educational space, technical knowledge, informatization of all spheres of life has accelerated the exchange of information, which has become the main source of social development that has led to the development of science. The lack of its limitation to the territorial and linguistic environment has led to a rapid growth of scientific inventions. Many are of particular benefit to the mankind and person. Today, science does not develop exclusively within a specific scientific field. The combination of several fields of knowledge accelerates the acquisition of new results and indicates their effectiveness. The above mentioned refers to the humanitarian and technical fields, such kind of complementarity is useful for obtaining additional knowledge. Somatic rights are the result of complementary scientific research. An example of this is biojurisprudence.

At the same time, the doctrine of transhumanism that provokes the restriction of individual liberty for the sake of hypothetical future ideals also does not meet the legal standards of a developed society. To deviate to the idea of extremes is not a valid option, but finding the “middle ground” is particularly difficult, because the sphere of contact is too narrow. Law, public institutions and legal policy must determine the vector of development of a new generation of somatic rights. This requires not only a generally strategic vector for the development of the latest technologies, but also a thorough attention to every right in the somatic group, a clear indication of the acceptability or non-acceptance of the opportunities offered to humanity by global technological transformations.

It is proved that the moral change of the norms of society led to the possibility of the emergence of norms that manifest themselves depending on the choice of the individual. That is, a person becomes a moral guideline for his/her own behavior. In such an environment, somatic rights as opportunities for individual choice have found an acceptable basis for development, since they are the rights of bodily, physical human freedom. This freedom is expressed in the right of a person to dispose of his/her body at his/her own discretion, regardless of anybody's will.

Key words: somatic rights, morality, law, transhumanism, “fourth” generation of human rights.